

Környezeti nevelési tartalmak a magyar köznevelés és közoktatás rendszer egyes dokumentumaiban az 1950-es évektől napjainkig

KOPASZ Adrien Réka

Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger
akeragrav648@gmail.com

DOI: 10.18427/iri-2019-0024

Az óvodai nevelés környezeti tartalmi

A több, mint másfél évszázados magyar óvodai nevelés tekintélyes szakmai hagyományai alapján megszületett egy világviszonylatban is ritka dokumentum, az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja, ami megalapozza az óvodai nevelés tartalmát. A szabályozás első szintjén álló országos tartalmi szabályozó maga az alapprogram, amely meghatározza a magyar óvodákban folyó nevelőmunka alapelveit, az óvoda funkcióit, az óvodai nevelés célját, feladatrendszerét.

A második szinten áll a helyi tartalmi szabályozó, ez az óvoda nevelési programja. A környezet- és természetvédelem témakörét sok óvoda kiemelten kezeli helyi nevelési programjában. Ezen belül nagy népszerűséggel bír az erdei óvoda nemcsak az óvodapedagógusok, hanem a szülők és főként a gyermekek körében is.

A fenntarthatóság pedagógiájának óvodai megteremtése érdekében elsőként a fogalom megismerése, tartalmi jellemzőinek összeállítása volt szükséges (Villányi, 2009):

- Az egész életen át tartó tanulás igényének és képességének kialakítása érdekében bizonyos alapvető szokások, magatartási formák megalapozása.
- A tanulási folyamat megalapozása lehetőleg a felfedezéssel, a problémamegoldással, és az élményközpontú tanulási helyzetek megteremtésével valósuljon meg.
- A tárgyi környezet már külső megjelenésében is sugározza a fenntarthatósági elveinek érvényesítését.
- A felnőttek példamutatása a takarékoságban a gyermeki tevékenységekre és az intézmény működtetésére is hatással van.

1963. szeptemberében új általános iskolai tanterv lépett életbe. Szükségessé vált az általános iskolai könyvek teljes cseréje, melyek aztán az 1980-as évekig voltak forgalomban.

A Tanterv és utasítás az általános iskolák számára, Földrajz 5-8. osztály 1963. Tankönyvkiadó, Budapest (Magyar Művelődésügyi Miniszter, 1963)

a földrajz tanításának feladatai között a következőket fogalmazza meg. Ismertesse a kontinensek és a főbb országok, köztük részletesebben Magyarország, a szocialista tábor és a legjelentősebb kapitalista országok természeti viszonyainak főbb vonásait. A természetátalakítás és a termelés témáinak feldolgozásakor emelje ki a társadalmi hatótényezők elsődlegességét. Ismertesse a szocialista építkezés és a természetalkító munka hazai eredményeit.

Az 5. osztály tananyagában, Magyarország tárgyalása során a környezeti nevelésre utaló vonások kimerülnek a tájak természeti szépségeinek tárgyalásában.

A 6. osztály esetében csupán egyes országok, így Svájc és Olaszország idegenforgalma kapcsán jelenik meg a természeti szépségek iránti fogékonyság felkeltése.

A 7. osztály földrajza Ázsia ismeretanyagával kezdődik. Környezeti szempontoknak nyoma sincs, sőt inkább negatív példa, hogy Belső-és Kelet-Ázsia témakörében felmerül az állattenyésztés jellemzése, kiemelve Mongólia gazdasági életében betöltött szerepét.

A 8. osztály tananyaga Magyarország megismerésével foglalkozik. Egy helyen található környezeti nevelésre utaló szempont a talajpusztulás megakadályozásának lehetőségei kapcsán.

A tanulóknak 8. osztály végén meggyőzően kellett bizonyítani a szocialista világrendszer magasabbrendűségét. A természeti és a gazdasági viszonyok kapcsolatában a természetet, mint kihasználható erőforrást kellett értékelni.

1972-ben a párt vezetősége határozatot bocsátott közre „Az állami oktatás helyzete és feladatai” címmel. Néhány kritikai megállapítást tett közzé: a tanulók túlterhelése, az iskolák túlszabályozása, és a közösségi nevelés nehézkes fejlődésére vonatkozóan.

A korszak jellemzéséhez a Tanári kézikönyv az Élővilág tanításához 7-8. osztály (Asztalos & Buda, 1976) nyújt segítséget. A tanári kézikönyv kihangsúlyozza az 1963-as Élővilág-tanterv néhány új vonását. Ismeretanyaga a biológiai tudomány alapjait tartalmazta módszertani feldolgozásban. Hangsúlyozta az ismeretszerzés és a cselekvés egységét. Az ismeretszerzés egyre önállóbbá váló folyamatát emelte ki, miközben folyamatosan gyakorolták az egyes tevékenységeket. Az 1973/74-es tanévtől a munkáltató órák új szerepet kaptak, ahol az ismeretek alkalmazása és a különféle tevékenységek gyakorlása volt az elsődleges feladat. Megjelenik a természetvédelmi óra fogalma.

1978. szeptemberében lépett életbe „A nevelés és oktatás terve az általános iskola számára”. E szerint az általános iskola célja, hogy megalapozza a szocialista ember személyiségének az ismeret-világnézet-magatartás egységében történő kialakítását.

A korszakot az Országos Pedagógiai Intézet Pedagógus továbbképzés könyvtára: A közismereti tantárgyak megújítása a középfokú szakképzést folytató szakközépiskolákban 1979. dokumentuma alapján elemzem (Szűcs, 1979).

A könyv földrajzzal foglalkozó részében kiemelten jelenik meg a környezetvédelem. Mivel nem jelentkezhett külön tantárgyként, ezért

olyan tárgyak anyagába épül be tudatosan, ahol a legtöbb lehetőség nyílik a környezetvédelem problémáinak tárgyalására, így például a földrajzban. A Föld nagy ipari központjai kapcsán javasolja kitérni azokra a környezetpusztító hatásokra, amelyek az élet megújulásának körforgását és a természet egyensúlyát megbontják. A termelő tevékenység bemutatása során ki kell térni a levegő-, víz-, és a talaj szennyeződésének forrásaira, ismertetve ezek védelmének módjait, fontosságát. Felhívja a figyelmet arra, a környezeti ártalmak megelőzése nagyobb jelentőségű beavatkozás, mint a környezeti károsodás elleni technológiai védekezés. A hatékonyabb védekezéshez nemzetközi összefogásra és állandó együttműködésre van szükség. Ugyanakkor a fizika és a kémia területein nem jelenik meg környezetvédelmi tartalom.

Országos Pedagógiai Intézet, Országos Környezet és Természetvédelmi Hivatal: Lehetőségek, ötletek, módszerek Tanulmányok a környezetvédelmi nevelés köréből 1983 (Fehér, Füzér, Nyilas, Tánczos, & Agárdy, 1983). A füzet segédanyagként jelent meg, melyben azoknak a pedagógusoknak a tapasztalatait adták közre, akik a természet alaposabb megismerésére, szeretetére, megóvására nevelték tanítványaikat sikeresen.

Az alsó tagozatosok számára íródott Nevelési és oktatási terv a 6-10 éves gyermekek számára a környezetismeret tanításakor hangsúlyozza, lehetővé kell tenni, hogy a tanulók tapasztalatokat szerezzenek a természeti és a társadalmi valóságról, a környezet összefüggéseiről, a kölcsönhatásról, a fejlődésről. Miközben ezeknek a feladatoknak eleget tesznek, a gyerekek „természet-közelbe” kerülnek, és a szépségek láttán feltámad bennük az igény azok megóvására. A nevelés során igyekeztek tudatosítani a gyerekekben, hogy kíméljék és óvják a hasznos és a védett növényeket és állatokat.

A segédkönyv felső tagozatosok környezeti nevelésével foglalkozó része Agárdy Sándornak, a legendás környezeti nevelőnek és pedagógusnak, a Tornyospálcai Általános Iskola tanárának és egyben az Erdei iskola Tornyospálcán című könyv szerzőjének a tanulmányát közli. Természetvédelmi és Madártani Bemutató Szakköre 1979-ben 15 fővel alakult, és ez a létszám növekedett 60, 80, majd 150 fős szakkörre, bár a 150 főt tömörítő formációt talán már nem is lehet szakkörnek nevezni. Komoly tudományos munkát végeztek, szakirodalmat dolgoztak fel közösen, naplót vezettek a munkájukról vázlatokat készítettek. Célként fogalmazódott meg a természetben való etikus, emberi magatartásra nevelés. Rendeztek nyilvános foglalkozásokat, napirendre kerültek környezetvédelemmel foglalkozó, a környezeti nevelés fontosságáról szóló szülői értekezletek, tanácsulések. Hatásukra a lakosság körében jelentős szemléletbeli változás ment végbe. Számos eredményük volt, amivel a lakosság és a település környezetének harmonikusabb együttélését tették lehetővé.

Művelődési és Közoktatási Minisztérium Fővárosi Pedagógiai Intézet, ELTE TTK Kémia Szaktudományi Csoport, Magyar Kémikusok

Egyesülete: Tantervek és programok a kémia, a környezet- és természetismeret tanításához (Rózsahegyi, Victor & Havas, 1995).

A vaskos kötet tanterveket tartalmaz a különböző típusú iskolák számára. A bevezető tanulmányok között több környezeti neveléssel foglalkozó szakember írását ott találjuk, így Victor András: A környezeti nevelés követelményrendszere és Havas Péter: A környezeti nevelés pedagógiai és pszichológiai alapjai című cikkeket.

Victor András munkájában kifejti a környezeti nevelés fogalmát, ami hangsúlyozottan nem környezetvédelmi, hiszen ebben az időszakban a tanulókat már környezeti kultúrára szeretnék nevelni, ami életmód, gondolkodás- és viselkedésmód, védelem, fejlesztés, okos és mértéktartó felhasználás és még sok más. A nevelés során felmerülő követelményterületek, a tudatosság – Awareness, ismeretek – Knowledges, készségek – Skills, hozzáállás – Attitude, értékelés – Valuation, részvétel – Aczivity. Ugyanakkor ezek a követelmények nem csupán a környezeti nevelés specifikumai, a nevelés cél-kategóriái. A környezeti nevelés nem a pedagógia egy partikuláris területe, hanem az emberi létre, az életre nevelés alapja.

Havas Péter: A környezeti nevelés pedagógiai és pszichológiai alapjai című cikkében a környezeti nevelés célját a gyermek környezettudatos és környezetbarát magatartásának, életvitelének fokozatos elősegítésében látja. A folyamat során a gyermek pozitívabb attitűdökkel és érzelmi viszonyulásokkal lesz gazdagabb, fokozatosan felismeri helyét és felelősségét a környezetben, készségeket fejleszt önmaga és környezete harmóniájának megteremtésére, jellemének meghatározó jegye lesz környezetkultúrája. A környezeti nevelés minden tantárgy tananyagán keresztül érvényesíthető. A tanulás alatt az érzelmek, attitűdök gazdagodását, a cselekvési készségek erősödését, a gondolkodási – megismerési tevékenység fejlődését értjük.

A tantervi követelmények vizsgálata nyomán megállapítható, hogy a természettudományos tantárgyak cél-és követelményrendszerében az általános iskola 5-8. évfolyamán és a középiskola 9-12. évfolyamán is nagyobb arányban jelennek meg környezeti tartalmak, de ez a tantárgyak ismeretanyagából következik is.

A 2018. augusztus 31-én nyilvánosságra hozott új Nemzeti Alaptanterv tervezete „A nevelés-oktatás alapvető értékei és emberképe” részében külön fejezetet szentel a fenntartható jelen és jövő iránti elkötelezettségnek. Az intézmény alapidokumentumaiban szabályozza a fenntarthatósággal és a környezettudatossággal kapcsolatos feladatait. A környezeti felelősség kialakítása érdekében intézményi szintű projektnapokat és témaheteket szerveznek, a tanulók együttműködését és aktivitását gyűjtésekkel, különböző programokba való bekapcsolódással valósítják meg. A tanulók képessé válnak arra, hogy felismerjék, miként járulhatnak hozzá egyénileg a természeti és az épített környezet megőrzéséhez és fejlődéséhez. A családi és iskolai szokások összhangja a sikeres nevelés feltétele. Az egyes tantárgyak a korábbi NAT-változatokhoz hasonlóan tartalmazzák a környezeti és a fenntarthatóságra

nevelés elveit és fejlesztik a felelős környezeti magatartás kialakításához szükséges kompetenciákat (NAT, 2018)

Az Eszterházy Károly Egyetem Gyakorlóiskolájának Erdei Iskolai Programja a KOKOSZ (Környezet- és Természetvédelmi Oktatóközpontok Országos Szövetsége) által minősített program. A pedagógiai célokban megfogalmazódnak kulcskompetenciák: az élethosszig tartó tanulás és az önálló ismeretszerzés képessége, valamint a szociális érzékenység érvényesítése.

A hosszú távú pedagógiai célokban, amelyek a környezeti kompetencia területeit fogalmazzák meg, megjelennek értékek, ezek érzelmi, értelmi, esztétikai megalapozása. Megjelenik a rendszerszemlélet, a kritikai gondolkodás, a kreativitás, a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos tudáselemek, a fenntartható fejlődést nem támogató döntések következményeinek ismerete, globális és helyi környezetvédelmi problémák, ezek gazdasági, ökológiai és társadalmi következményeinek belátása, a fenntartható fejlődés etikai vonatkozásainak tudatosítása, a szolidaritás és a felelősség.

A környezettudatossághoz szükséges speciális képességek (Lehoczky, 1999) megfigyelhetők a pedagógiai célok között. Így az igények és a szükségletek különbségének felismerése, cselekvőképesség, cselekvési motivációk, kényszerek felismerése, érdekérvényesítés, konfrontálás képessége, önzetlen cselekvés másokért.

A program fő célja a környezettudatos szemléletmód kialakítása, miközben a belső motiváció alakításával szeretnének környezetvédő hozzáállást kialakítani. Az EKE Gyakorló Iskolája az évek során a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodva fejlesztette erdei iskolai programját, amely a Mátra egyik legszebb helyén a Parádi Mátrában, az Ilona-völgyben, csodálatos természeti környezetben helyezkedik el. A környezettudatosság kialakítása, fejlesztése természetes az intézményben. Ennek a szemléletnek az alakítását nagyban megkönnyíti, hogy a programokat a gyakorlóiskola tanárai vezetik, akik olyan iskolában dolgoznak, ahol ez követelmény. A környezettudatosság kialakítása, fejlesztése alapvető feladat, ami megnyilvánul a foglalkozások tartalmában, de az egész erdei iskolai életmódra jellemző. Mindez csak akkor valósítható meg, ha a környezettudatos életmódot az erdei iskola minden oktatója hitelesen közvetíti a diákok felé. Felismerve ezt a tényt, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy megfelelő képzettségű és hozzáállású szakemberek vezessék a programokat.

Összegzés

A XX. század második felére megélénkülő környezeti mozgalmak, civil, állami és nemzetközi szervezetek hatására a környezeti nevelés igénye fokozatosan teret nyert a különböző társadalmi rendszerű országokban. A környezeti nevelés világban zajló eseményei Magyarországra is begyűrűztek. Az oktatás-nevelés színterein megjelentek a környezeti

nevelés ismeretei, és fokozatosan beépültek az oktatás rendszerébe. A rendszerváltás után nagy lendülettel alakultak meg a különböző környezetvédelmi civil szervezetek, és ezek munkája hatványozta a folyamatok sebességét. A jogi szabályozás is fokozatosan elkészült. Környezeti neveléssel az oktatási rendszer minden szintjén találkozunk, az óvodától a PhD-képzésig.

Irodalomjegyzék

- Asztalos G., & Buda B. (1976). *Tanári kézikönyv az Élővilág tanításához 7-8. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fehér F., Füzér F., Nyilas K., Tánczos L., & Agárdy S. (1983). *Lehetőségek, ötletek, módszerek Tanulmányok a környezetvédelmi nevelés köréből*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Lehoczky J. (1999). *Iskola a természetben avagy a környezeti nevelés gyakorlata*. Budapest: Raabe Klett.
- Magyar Művelődésügyi Miniszter. (1963). *Tanterv és utasítás az általános iskolák számára, Földrajz 5-8. osztály*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- NEFMI. (2009). *Nemzeti Alaptanterv*. Budapest.
- Rózsahegyi M., Victor A., & Havas P. (1995). *Tantervek és programok a kémia, a környezet- és természetismeret tanításához*. Budapest: Magyar Kémikusok Egyesülete.
- Szűcs B. (1979). *A közismereti tantárgyak megújítása a középfokú szakképzést folytató szakközépiskolákban*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.
- Victor A. (1998). *A környezeti nevelés fogalma*. Budapest: Magyar Környezeti Nevelési Egyesület.
- Villányi Gy. (2009.) *A környezeti nevelés alakulása az óvodai nevelésben – úton a zöld óvoda felé*. Letöltés <http://ofi.hu/tudastar/gyakorlatkozelben/kornyezeti-neveles> [2018.12.20].